

Hnízda kalouse ušatého (*Asio otus*) na zemi: výhody a rizika

*The nests of Long-eared owl (*Asio otus*) on the ground: advantages and risks*

Karel Zvářal¹⁾

¹⁾ Dukelská 3980, 760 01 Zlín, Česká republika

ZVÁŘAL K. 2006: Hnízda kalouse ušatého (*Asio otus*) na zemi - výhody a rizika. *The nests of Long-eared owl (*Asio otus*) on the ground: advantages and risks*. Zprávy MOS 64: 163–166.

Hnízda kalousů umístěná na zemi jsou v ornitologické literatuře popisována jako zajímavá anomálie. Nejsou však méně bezpečná, než snůšky inkubované na hnízdech dravců, krkavcovitých ptáků a veverek.

Nests of Long-eared Owl situated on ground are in Czech ornithology literature described as interesting anomaly. They just are not less safe than those situated in nests from Birds of Prey, Raven birds or Squirrels.

Keywords: Long-eared Owl, ground nests

Úvod

Kalous ušatý (*Asio otus*) je sova rozšířená v lesních, lesostepních a stepních oblastech mírného pásma severní polokoule. V Evropě jeho výskyt zasahuje až po jižní hranici tundry. Populace hnízdící na severu (nad 55° s. š.) jsou nepravidelně tažné a v zimním období se mísí s více či méně stálou populací kalousů ušatých stredo-evropských *Asio otus otus* (CRAMP 1985). Loví převážně nad otevřenými plochami (louky, ozimy, strniště, rozsáhlé mýtiny), ve větrném počasí při okrajích lesů, remízku, větrolamů a v sadech. Rozsáhlé lesní komplexy bez světlin a mýtin jako loviště nepreferuje. Je to tedy pták původem lesostepní, který s příchodem člověka a následným velkoplošným odlesňováním získal nové hnízdní prostředí.

Hlavní kořistí kalouse ušatého je hraboš polní (*Microtus arvalis*), obyvatel primárně stepních (lučních) biotopů, v kulturní krajině žije hojně též na polích. V době latentního výskytu hraboše polního, který se v našich zeměpisných šířkách opakuje nepravidelně po třech letech (resp. po 2–4 letech), se kalousi ušatí přeorientovávají na jinou kořist: ptáky, rejsky (*Sorex* sp.) a zejména lesní hlodavce (*Apodemus* sp., *Clethrionomys glareolus*). Většina kalousů ušatých v době jarní latence hraboše

nehnízdí a posouvá začátek hnízdění do letních měsíců. Některé páry v latentním roce pravděpodobně nezahnízdí vůbec. Není známo jak velká část populace hnízdí v lesích s rozsáhlými mýtinami a novou výsadbou (k projevům toku dochází v únoru a březnu, nálezy hnízd ZVÁŘAL in litt.).

Kromě „potravní turistiky“ je kalous ušatý zajímavý rovněž výběrem hnízdiště, respektive vlastního hnízda. Hnízdí v lesních remízcích, při okraji lesa i na jednotlivých stromech (HUDEC et al. 1983). Obsazuje stará hnízda dravců (*Accipitriformes*), vran obecných (*Corvus corone*), strak obecných (*Pica pica*) a veverek obecných (*Sciurus vulgaris*). Obydluje i stromové polodutiny (CHYTIL 1990), dřevěné budky s malým otvorem (10x10) cm (MATUŠÍK pers. comm.) a také dřevěné i plastové budky a polobudky umístěné na sloupech a silážních věžích (PAVELČÍK pers. comm., KRAUSE pers. comm.). Malé procento hnízdění bývá zjišťováno na zemi a je mu proto v ornitologické literatuře věnována zvýšená pozornost (např. ŠTANCL & ŠTANCOVÁ 1980, SLAVÍK 1982, MATUŠÍK & JOSEFÍK 1985, ČEJKA 2002). Že hnízdění na zemi nemusí být na první pohled podivuhodná až nelogická anomálie, ale může mít také své jednoznačné výhody, se pokusím předestříit po svých zkušenostech.

Výsledky a Diskuse

Když v polovině listopadu roku 1969 přitáhla početná hejna kalousů ušatých, začal jsem se tímto druhem společenské sovy intenzivně zaobírat. Při spatření asi padesátikusového hejna jsem ho zprvu považoval za opožděně se vracující havrany. Jenže kamarád mě rychle vyvedl z omylu. A opravdu. Za několik minut táhlo údolím Dřevnice nad nasvícenou městskou čtvrtí další, asi třicetikusové hejno. Po chvíli další, tentokrát dokonce sedmdesátikusové hejno! Na jaře jsme spolu asi pět hnízd našli, ale toto zřejmě nejsou jenom naše sovy. Chtělo se mi tehdy křičet do večerního šera otázku odkud a kam letí. Alespoň jsem měl o čem přemýšlet.

Od toho dne se kalous ušatý stal mým doživotním ptákem roku. Obrovskou záhadou pro mě bylo, proč v místech, kde jsme dříve nacházeli hnízdo s kalousy ušatými v každém polním lesíku, jsme později pátrali marně. Ale roky 1971 a 1973 opět přinesly úrodu hnízd. A najít je bylo někdy docela snadné.

Spíše než do koruny bylo někdy lepší dívat se na zem. Nejen podle stříkanců trusu v např. v borovém jehličí, ale i podle smetanově bílých, bohužel již mrtvých mláďat, jsme hnízdo našli, což bylo asi v 3–4 případech. Vlivem větrného počasí se někdy hnízdo nakloní a mladší mláďata, která nemají ještě potřebnou sílu v prstech, vypadnou z hnízda. Někdy dokonce spadne hnízdo celé a samice pak u přeživších mláďat sedí na zemi. V roce 1995 mě M. Sedláčková dovedla na lokalitu v k. ú. Doubravy, kde na vycházce se psem o den dříve našla na zemi dvě uhynulá mláďata stará 5 a 7 dní. Samice odlétla od posledního žijícího mláděte starého asi 11 dní, to však bylo již při naší návštěvě mrtvé. Mláďata mladší 15ti dnů se zpravidla zabijí, pokud pád nezbrzdí pružná větve v podrostu, přeživší často uhynou na podchlazení. Krkavcovití ptáci (*Corvidae*) nebo i dravci jsou schopni hnízdo poškozené větrem nebo vahou rostoucích mláďat poopravit v průběhu hnízdění, což kalous ušatý nečiní.

V oblastech, kde větrné počasí není výjimkou, tj. např. Vysočina, Znojensko (KLEJDUS 2004), je hnízdění ve větrolamu nebo na kraji lesa značně rizikové. U hnízd umístěných na zemi vliv tohoto nepříznivého faktoru zcela odpadá.

Při kontrolách budek umístovaných ve větrolamech jsem si všiml, že drozdi kvíčaly (*Turdus pilaris*) napadají vyrušenou sovu prudkými nálety a častují ji zdálky neviditelnou sprškou trusu. Nálety pokračují i poté, co se sova vrátí na hnízdo (i např. po ranním lovu) a drozdi kvíčaly pokálejí alespoň budku. Na otevřeném hnízdě straky obecné nebo vrány obecné kalousům ušatým tyto útoky dozajista neprospívají (slepené peří, event. poleptaná rohovka) a sovy mohou snůšku („z neznámých příčin“) opustit. Kalous ušatý hnízdící pod trsem trávy na lesní pasece je poměrně špatný terč, navíc koloniálně hnízdící drozdi kvíčaly se zde většinou nevyskytují, neboť preferují mimo jiné především polní biotopy s větrolamy.

Hnízda krkavcovitých byla ještě v nedávné době vydána na milost a nemilost člověka s puškou. Ještě i dnes se tento „nešvar“ nelegálně provozuje, ovšem již v daleko menším rozsahu. A že ze země není do hnízda vidět pytlákům vůbec nevadí: po výstřelu poznají, co na hnízdě sedělo. Kalousi ušatí hnízdící na zemi mohou být tohoto osudu často ušetřeni.

Představu o větší zranitelnosti hnízd umístěných na zemi lze nejnázorněji zpochybnit na následujících poznatkách. V průběhu více než 35-ti let jsem zaznamenal nejméně sedm případů usmrcení kalouse ušatého mě dlouho neznámým predátorem. Přímo na lesní cestě, v její těsné blízkosti, ale i v tyčovině či jinde v porostu, jsem nacházel hromádku kalousího peří, které tam leželo zpravidla již několik týdnů. Déšť za tu dobu smyl většinu stop, přesto vše nasvědčovalo tomu, že oním predátorem je jestřáb lesní (*Accipiter gentilis*). Výr velký (*Bubo bubo*) se v tu dobu na lokalitě nevyskytoval, potom tedy zbývá hojná káně lesní (*Buteo buteo*) nebo liška obec-

ná (*Vulpes vulpes*), která našla uhynulou sovu. Všechny nálezy byly v časovém období února až května a není proto vyloučeno, že kořistí se stal za večerního šera tokající kalous ušatý. Dvakrát jsem tak usoudil podle světlejšího (samčího) odstínu perí. Jestřáb lesní je pták tmavých smrčin a zrak nemá zřejmě o mnoho horší než sova. Tleskání křídel samce kalouse ušatého může jestřába lesního natolik iritovat, že opustí hřad a po sově vystartuje. (Např. sokolník E. H. proletoval v parku mladou jestřábi samici téměř za úplné tmy, přičemž pták svého chovatele bez problémů následoval a dosedal do korun na silnější větve).

V polovině dubna 1991 jsem kontroloval budku pro puštíka obecného (*Strix aluco*) v dubohabrovém porostu se skupinou mýtních modřinů na lokalitě Větrák v k. ú. Štípa (ZL). Když ji po výletu samice s halasným pokřikem začaly pronásledovat sojky, rozhodl jsem se změřit dobu, za jakou se sova vrátí na hnízdo. Budky jsem dříve přednostně umisťoval pod hnízda kání lesních, na nichž puštíci obecní někdy nouzově zahnízdí. Udělal jsem si tedy přestávku a sedím opřen v bezových keřích opřen o silný modřín. Pojednou se mi v zorném poli objevila silueta jestřába (samce). Z poměrně nízkého letu se naráz vyhoupl a přistál na kraji hnízda, téměř přímo nad mou hlavou. Chvilíčku poseděl, spustil se opět pod koruny a u druhého starého hnízda káně vzdáleného na dohled učinil totéž, vyhoupl se na hnízdo. Chvilku jistil a namířil si to k polo-rozpadlému hnízdu káně, vzdálenému asi 70 m. Do třetice stejný scénář.

Byly tyto prohlídky starých hnízd pouhými „zdvořilostními návštěvami“? Jestřábi lesní v tomto cípu lesa nikdy nehnízdili, nejednalo se tedy ani o potencionální hnízdiště. Dle mého úsudku šlo tehdy o klasický lov s cílem překvapit inkubujícího ptáka. Kání lesní by zřejmě nezdolal, hmotnostně čtvrtinový kalous ušatý by ale neměl šanci. Inkubujícího kalouse ušatého je schopna ulovit také káně lesní (MILES pers. comm.). Jelikož oba denní dravci mají ve

svém okrsku zmapována všechna hnízda, nelze tedy uvažovat o stromovém hnízdě jako o bezpečném. Ztráta dospělé samice je pro populaci pravděpodobně citelnější rána, než likvidace hnízda s mladými na zemi. Tam jim od jestřába lesního nebezpečí tolik nehrozí, možná více od káně lesní. Výr velký je schopen najít vyvedená pískající mláďata jak na zemi, tak i ve větvích. MACH (pers. comm.) zjistil samici kalouse sedící v prázdné budce nebo i na hnízdě už měsíc před snesením prvního vejce. Zřejmě tím brání poštolkám obecným (*Falco tinnunculus*) nebo jiným samicím kalouse hnízdo obsadit. Tímto chováním však současně zvyšuje pravděpodobnost predace jestřábem.

Kalousům ušatým hnízdícím na zemi hrozí nebezpečí od lišek obecných (*Vulpes vulpes*), jezevců lesních (*Meles meles*) a prasat divokých (*Sus scrofa*). S kunami (*Martes* sp.) je pravděpodobnost predace zemních a stromových hnízd zřejmě vyrovnaná. Jelikož tito jmenovaní predátoři jsou aktivní hlavně v noci, inkubující samice je slyší přicházet a má šanci uniknout, případně hnízdo bránit nálety a zastrašováním. Navíc v lesích hodně ploch vhodných ke hnízdění představují oplocenky, do kterých s výjimkou kuny se větší predátoři často nedostanou. Že samice vybírá místo vhodné pro hnízdění nejen podle rostlinného krytu, ale též podle frekvence pohybu zvířat je velmi pravděpodobné. Klidné zákoutí upřednostní většina zvířat, i když někdy to opravdu vypadá, že se drží hesla „pod svícem je největší tma“.

V našich zeměpisných šířkách hnízdí kalouši ušatí většinou na stromových hnízdech. Proč někdy umístí své hnízdo na zem je obtížné vysvětlit. Ovšem v oblastech, kde je nedostatek až absence stromových hnízd, tj. v rozlehlých stepích nebo polích či v severských zemích, je toto řešení v podstatě jediné možné. Mladí ptáci pocházející z tohoto prostoru, kteří se u nás usadí, mají vtištěn „přízemní“ způsob, který je možná i geneticky fixován. Skutečně kuriózně

ně by působilo zahnízdění kalouse pustovky (*Asio flammeus*) na stromovém hnízdě, protože pustovka dovnitř lesních porostů nezaletuje ani v době mimohnízdni. Kalousi ušatí se pohybují v různém prostředí, a pokud ho shledávají bezpečným, mohou zahnízdit klidně na netypickém místě. Rozhodne-li se kalous ušatý zahnízdit po vzoru kalouse pustovky v močálovitých nebo jinak málo navštěvovaných a nepřístupných místech, je téměř jisté, že se to ornitologická veřejnost nedozví. Kromě geneticky fixovaných vzorců chování nemůžeme zvířatům upřít alespoň minimální úroveň myšlení při rozhodování o bezpečnosti a vhodnosti místa.

Závěr

Nests of Long-eared Owl situated on ground are in Czech ornithology literature described as interesting anomaly. They just are not less safe than those situated in nests from Birds of Prey, Raven birds or Squirrels. Tree nests, often visible from a distance, can attract Birds of Prey, especially Goshawk, and Marten. Often a Poacher too, that were destroying nes in past, at times this is happened in present time too. Additional can be young and Adult disturbed by breedind Fieldfare and their guano attack. Nest on tree

often fall down due to wind and bad weather too. On the ground are this risks not so big, At night active predators like Foxes, Martens, Badgers or Wild Pigs can be heard by Long-eared Owl female and can safe leave the nest, or protect it from the air.

Literatura

- CRAMP S. (ed.) 1985: Birds of Europe, the Middle East and North Africa. Vol. IV: 572–588.
- ČEJKA J. 2002: Hnízdění kalouse ušatého (*Asio otus*) na zemi. *Crex* 19: 53–54
- HUDEK K. et al. 1983: Fauna ČSSR– Ptáci 3/1. Academia, Praha.
- CHYTL J. 1990: Zajímavá hnízdní vrba. *Zprávy ČSO* 32: 19–20.
- KLEJDUS J. 2004: Zpráva o hnízdění havranů polních (*Corvus frugilegus*) v kolonii u Božic na Znojemsku v roce 2003. *Crex* 22: 92–97.
- MATUŠÍK H. & JOSEFÍK J. 1985: Proč hnízdí kalous ušatý (*Asio otus*) na zemi? *Zprávy MOS* 1985: 131–133.
- SLAVÍK B. 1982: Příspěvek k avifauně Jihlavských vrchů. *Zprávy MOS* 1982: 43–53.
- ŠTANCL L. & ŠTANCOVÁ H. 1980: Zajímavý nález hnízda kalouse ušatého (*Asio otus*) na zemi. *Zprávy MOS* 1980: 122–124.

Desátý krahujec (*Accipiter nisus*) v potravě puštíka obecného (*Strix aluco*) Tenth Sparrow hawk (*Accipiter nisus*) on the food of Tawny owl (*Strix aluco*)

Karel Zvářal¹⁾

¹⁾ Dukelská 3980, 760 01 Zlín, Česká republika

ZVÁŘAL K. 2006: Desátý krahujec (*Accipiter nisus*) v potravě puštíka obecného (*Strix aluco*). *Tenth Sparrow hawk (Accipiter nisus) on the food of Tawny owl (Strix aluco)*. *Zprávy MOS* 64: 166–170.

Krahujec obecný je relativně častou kořistí puštíka. Z deseti nálezů byly části těla 2x v zásobě na hnízdě, 2x nalezeny kosterní zbytky při rozbořech osteologického materiálu, 5x se jednalo o nálezy ručních letek a rýdovacích per na hnízdě, 1x o nález peří v hnízdním biotopu puštíka.

Sparrow hawk is relative often prey of Tawny Owl. From all 10 findings were parts of its body found 2x in nest, 2x in food remains, 5x were found feathers on nest, 1x were found feather in Tawny Owl territory.

Keywords: Sparrow Hawk, Tawny Owl food, predation